

Ուղեագնային իշխանայն Հայոց :

Երբ աղգային պատմագրութեանց մէջ ԺԳ. դարու անցքերը աչքէ անցընելու ըլլա՞մք, կը տեսնեմք հոն որ թաթարք, զոր մեր նախնիք Նեառապոլսոյ աղգ կը կոչեն, մեծ ու եղբարեան դեր մը խաղացած են. որոնք 1233 թուոյն մարաշի նման յարձակելով Վրաց, Հայոց և Լուսինից աշխարհքը մեծաւ մեծ հարուածներ տուին, շատ մարդիկ կոտորեցին ու աւերի շատերը գերի տարին : Իսկ որոնք աղէտքներուն ցաւալն նկարագրութիւնները կը կարգամք, Վանական, Վիրախոս, Վարդան և Սողոմոն փարգապետաց պատմութեանցը մէջ :

Հետագայ համառօտ ուսանաւոր խօսքերը, որքան որ անհարթ ու ռամկական իմաստներով յորինուած է, սակայն մեր վերոյիշեալ պատմագրաց և աղգային պատմութեան ըլլա մի տալուն համար, արժան համարեցինք հոս մէջ բերել : Սոյն չափաբերութեանս մէջ կը տեսնեմք քանի մի աղգային և վրացի անուաններ, որոնք մեր ծանօթ պատմագրաց մէջ չկան յիշուած : Պարոն Պրօշը՝ զոր Վիրախոս կը յիշէ իբրեւ տեղեակ ժամանակակից անցքերուն և ականատես, հոս կարծիք ձևաւոր մը մեղ կը ներկայացունէ, որ իւր անհամեմատ ու ժովը ոչ միայն երկու թի դռները փոշիի նման կը փշրէր կը մանրէր, այլ և սուրբ Եկեղեցւոյս ալ մեծ ակոյան էր և պաշտպան Քրիստոսական հաւատոյս, այն ժամանակին յորում թաթարաց ձեռք շատ բրիտանեայք կը վկայէին, և ոմանք ալ մանաւանդ Հայ իշխաններէն աւերես կ'ուրանային : Իրմէ վար չէին մնար նաեւ իւր հօրամայն երկու որ

դէքը Սկզբնաւ Վասակը, որոնք իրենց առիւծասիրտ հօրը արի և աներկիւղ կորիւններ կը համարուէին, և պատերազմի մէջ ալ առիւծաբար կը շահատակէին հաւատոյ թշնամեաց դէմ : Եւր Հասանայ (որ անշուշտ Հայ իշխան մի պիտի ըլլայ) աջ բաւ դուին էին :

Ստեփանոս Ուսպելեանցի պատմութենէն գիտեմք որ Տարսայիճ և Սմբատ և այլ երեք եղբարք ալ ի պարտեայ որդիքն էին և Ելիսուսայ Ուսպելեանցի թոռները, որոյ փան և Օլաբ Քէւղփի կ'անուանէ հոս : Արեւստ թաթարներէն նեղուելով որոնք իւր երկրին (Սիւնեաց) տիրել կ'ուզէին, գնաց Սանգու խանին քով, ու անկէ մեծ սէր ու պատիւ գանելով՝ դարձաւ իւր երկիրը (1255) : Նմանապէս սիրելի էր Լաւաղ խանին որ ի Վալբէ կը նստէր. մեռաւ անորդի 1265 ին : Եւ իւր տեղը պայազատեց եղբայրը Տարսայիճ՝ կարծիք երկուստեքը և Ուսպելեան աղգատոհմին պարծանքն, եկեղեցւոյ բարերարը : Իսկ Հասան՝ որ ծաղալ կամ ծաղալ դօրի ալ կը կոչուէր, խաչնեցի իշխան էր մեծազգի, որոյ Սինա աղջկին առաւ նոյն Տարսայիճն, թէպէտ և նորա այս երկրորդ ամուսնութիւնը ընդդէմ էր եկեղեցւոյ : Սոյն Տարսայիճի որդին է իւր առաջին ամուսնութենէն ծնեալ Ստեփանոս Եպիսկոպոսն Սիւնեաց՝ Ուսպելեան կոչեցեալ : Իսկ միւս Հասանը՝ Վալբի որդին, զոր հաւատարմիւս իշխանաց կ'ոգտայ մեր ողբերգակը, եթէ ուրիշ մէկը չէ, շատ հաւանաւոր է որ Վրաց Վալիթ Վահրամաւրաց թագաւորին որդին է, եղբայրն Վեմեարէի՝ զոր Տարսայիճ իւր տանը մէջ սնոց որդէրար սիրով : Սոյն Վեմեար թագաւորն է անշուշտ Լուսա երես ըստդ, որ թաթարաց Լուսն

խանի առանձնաշնորհութեամբը Վլադիմիրի ու Հայաստանի վերայ տիրած ժամանակ՝ թէ՛ երկրին և թէ՛ մանաւանդ սուրբ եկեղեցւոյ պայծառութեանն ու հաստատութեանը համար թափած քրտինքները, կարծես թէ յետոյ նոյն Վրդունի հրամանաւ իբրեւ ապստամբ շատ իշխանաց պահնութեանէ ետքը՝ Սոլմսբայ դաշտին մէջ Վուրգետին եղեբքը չարաչար սպաննուելով՝ թափած արեանը հետ խառնուելոյն, և իբրեւ հոտ անոյշ յերկինս բուրեցին, և յետ մահուանն ալ իբրուդեռ կենդանի պահ մի կը խաբէ իւր սիրականներուն յոյսն ու երեւակայութիւնը :

Մանցմէ յառաջ կը յիշատակէ ողբերգակը ուրիշ երկու անձինք ալ, այն է Սադոն՝ Վրդա խանի սիրելին և ամեն պատերազմական ու քաղաքական հանդէսներու մէջ դուրս թիւններ ստացողը, և Վուրդու Վուդայն պատկերաձօն իշխանազուներ, որոնց անունը թէ եւ հայեցի չհնչէր, սակայն անտարակոյս Հայաստանի որդիք էին, և ըստ սովորութեան ժամանակին՝ ինչպէս ուրիշ շատերն և Սուրբ Եանք, նոյնպէս ասոնք տիրող իշխանութեան անուանակոչութիւնները ընտացեր էին վրանին : Մանք ալ միւս Հայ իշխանաց հետ իրենց բաժինը ունին սղբերգութիւն Զեմ՝ արտասուացը ու խորին հեծութիւններուն, որոնք անշուշտ իննոյս չեն իրենց գլուխը և ծոխադէմ պատկերը արեան ճապաղեաց մատնելու և մոխրոյ հետ հաւատարմելու, և թերեւս նոյն Վրդուն խանին բարկութեանը ասոնք ալ իբրեւ ապստամբ իշխանք զոհ եղած են շատերուն հետ, զորս չկրնալ յիշատակելուն համար կ'աւագէ մեր ողբերգուն հանդերձ սրտածմիկ արտայայտութիւններով իւր սղբադանձին մէջ :

ՈՂԲԱԳԱՆՁ ԻՇԽԱՆԱՑՆ ԷԱՅՈՑ

Յայս անգիւն աւուրքս որ հասար, յամանակիս որ պատահեցար, Օքաղցր արարիչն դառնացուցար, Օերկիրս արեամբ մեղօք ներկեցար, Օմայրն Մտուծոյ մեղ տրոմեցուցար, Օմեր բարկիսոն բարկացուցար, Օեկեղեցեաց դուռնս փակեցար, Օկանոնական գիրն մոռացար, Մէք մեր ձեռօքս մեղ դահիճ եղար, Հայհոյութեամբ զբերանս մեր լցար, Օկիրակին սուրբ ոչ սրահեցար, Մը չար գործով մեր պատասուցար, ՕԺամն և զաղօթս բընաւ մոռացար, Ի պատարագն անգամ չհայեցար, Օհովիւ հօտիս մեր բամբասեցար, Վարդապետաց հակառակ կացար, Օհայրս և զմայրս վիրաւորեցար, Օողորմութեան դուռն փակեցար, Օխաչն և զհաղորդն զայրացուցար, Օորբն և զայրին խիտ դառնացուցար, Մը մեծ դարիս որ հանդիպեցար, Օաղը և նախատ բազմաց մէք եղար, Ի ձեռն չար աղբի մատնեցար, Իժիշկ չունիմք ցաւոյս որ դիպեցար, Օմեր բարերարքն անցայտ կորուսար, Եւ այլ չունիմք նեղութեանս ճարակ, Խիտ արժանի եղար զինչ եղար, Վասն չարեացն որ մէք գործեցար, Սեռան իշխանքն մեր ցանկալի, Իւրեանց որդիքն ի տղոյ հասակի, Սուգն տիրեաց մեղ Խորայելի, Ի ալ Լաղաղակն մեծ Հաքելի, Սադոն սիրած Վրդա զանի, Գոված Էրնտիր յամէն հանդիսի, Օաչերդք բոց քան զՎամասկոսի, Տես զգաւառս ի տարտարոսի, Օեկեղեցիքս ի մեծ վրտանդի, Եւ քահանայքս ի յերբմանի, ՕՎուրդու Վուդայն յարեան ճապաղի, Օիւր աննման պատկերն ի մոխրի, Օարքայն չիլնեմ ասել ըզՎրացի,

Օ՛րորսս երեսն Ղեմեարէի .
 Որ դեռ քրտունքն ի վայր կու հոսի ,
 Սիրտըն քաշած ու դեռ կենդանի :
 Օգարսն Պաօջն զարդ հեծելի ,
 Որ զերկաթի դուռն առնէր փռելի .
 Աջու բաղուկ էր նա Սիօնի ,
 Հիմըն հաստատ Հայոց հաւատի :
 Եւ զիւր որդիքըն զարմանալի՝
 Օ՛վրկդէմ զլ՝ ասակ զկորիւնն առիւծի .
 Օայն զօրափարն ի պատերազմի ,
 Օ՛վիր Հասնոյ բաղուկըն քաջի :
 Օ՛Տարայիճ գործըն վեհազգի ,
 Օ՛եղբայր մեծին որ Սըմբատ կոչի ,
 Որ պատուեցան ի դուռն արքունի ,
 Այնմ որ անունն էր Սանկու զանի :
 Օ՛Հասանն ասեմ զԿսէնէնցի ,
 Որ մականունն էր Տալալ գօլի ,
 Օ՛միւս Հասանն ըզորդին Ղաւթի ,
 Օ՛հաւատարիմն և զերկիւղալի .
 Հանց ու ժընդակ էր նա յատենի
 Քան զՔրիստոսի նշան բեմի :
 Եւսոյ թէ զորն ասեմ ի ըսլի
 Օայն հին ու ընթրն ի գերեզմանի :
 Վայ զմտացորդքս սուտ կենդանի ,
 Սագար⁽¹⁾ չէտք ծնեսոյ յաշխարհի :
 Երդ գերեցաք , և եմք արժանի .
 Սեր գերեզարձքն չեն ի միջի :

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԱՌԱՔԻՆԻ ՈՒ ԲԱՂԱԲԱԿԻՐԹ ՊԱՏԱՆԻ

(Հարունակաւթիւն , տես Ա. տարի , երես 164.)

Գ.

ՊԱՐՏԻ ԱՌԱՍՏՈՒԱԾ

Ո՛վ է ինծի կեանք տուողը . ո՞վ է
 որ իմ կեանքս կը սրահէ ու այնչափ մը
 խիթարութիւններով կը լիացընէ : Տը
 կար ու անզօր ծնանելով գտայ մայր մը

որ ամենայն սիրով զիս ընդգրկեց , որ
 նոյց ու մեծցուց , այս օրուան օրս զիս
 սիրուն եղբայրներու , բարի ընկերնե-
 րու և ազգականներու մէջ կը աեսնեմ ,
 ու կ'իմանամ թէ որչափ քաղցր է զու-
 րիշը սիրելն և ուրիշմէ սիրելի ըլլալը :
 Կը աեսնեմ որ երկինքը բարեխառն
 պայծառութեամբ մը իմ գլխացս կը
 ծիծաղի . առողջարար ու անոյշ օդ մը
 իմ չորս բոլորս կը սրտէ , ծաղիկներն
 ու պտուղներն ալ զիս կը սնուցանեն
 ու կը զուարճացընեն . կենդանիք կը
 ծառայեն ու զիս կը կերակրեն : Ո՛վ
 տուաւ ինծի այս ամենայն պարգեւ-
 ները . Մտուած :

Եւ ես ինչ արդեօք ունէի .

Ինաւ և ոչինչ :

Ուրեմն Մտուած բարի է : Թէ որ
 ես ինծի ո՛ր և իցէ բարիք ընտրէ կը սի-
 րեմ , ուրեմն որչափ աւելի պէտք է սի-
 րեմ զՄտուած որ ամենայն բարու-
 թեանց աղբիւրն է . որչափ ուրեմն ա-
 մեն օր շնորհակալ ըլլալու եմ իրեն :

Ինչ մը չկար ամենեւին . Մտուած
 խօսք մը միայն ըսաւ , ու ամեն բան եւ-
 ղաւ . թէ որ մէկ խօսք մըն ալ նորէն ը-
 սէ , ամէն բան կ'ոչընչանայ : Ինքն է
 ինծի եւութիւն տուողը . ու երբ որ ու-
 ղենայ՝ կրնայ առնուլ ինծմէ . ուրեմն
 ըսել է՝ թէ մեծ ու ամենակարող Մտ-
 ուած մըն է . և ես պէտք է վախնամ
 իրմէ , ու մեծարեմ զինքը :

Մտուած ամեն տեղ է , իմ քովս է ,
 ի ներքս յիս է , ու ան ալ ամեն ատեն .
 ամեն բան գիտէ , ամեն բան կը տես-
 նէ . ուրեմն բան մը չեմ կրնար ընել
 որ ինքը չտեսնէ և ոչ բան մը մտա-
 ծել որինքը չիմանայ . ըսել է թէ ամեն
 գործողութեան մէջ պէտք է յիշեմ որ
 Մտուած զիս կը տեսնէ , ու անանկ
 իմ բրածներս կարգաւորեմ որ իրեն ան-
 հաճոյ չըլլամ , որովհետ զի չպատժուիմ :
 Մենա նման իրեն նմանը կը սիրէ .

(1) Երանի թէ :